

ra, első sorban áll a XVI. század magyar írói közt, s kétségkívül első egyházi szónoka volt azon századnak. Csak úgy érdemlünk nagy embereket, ha azokat meg tudjuk becsülni, ha nem adjuk át a feledékenységnek. Dávid Ferenc, mint a XVI. század nagy tudósa, szónoka és magyar írója megérdemli, hogy háromezredes jubilaumát emlékéllítással ünnepeljük. Kiszámíthatatlan azon hatás, melylyel a nyilvános emlékek, ha még oly egyszerűek is, kivált a fiatal kedélyekre, vannak, valamint azon tekintet, melyet azok külföldi utazók szemeiben az oly nemzetnek adnak, mely elég lelkes nagyságaival dicsekedni. Igen üdvös gondolat akár egy jutalomalapítvány, akár egy tanszék-alapítás, de én meg vagyok győződve, hogy azon láthatatlan erkölcsi haszon, melyet az emlékek biztosítanak, mélyebb és nagyobb horderejű, mint azon kézzelfogható, mely emez úton elérhető. Dávidot ma csak a tudós, és az is csak historiai érdekből fogja olvasni: de mellszobra, vagy ha ilyenhez nincs originál, egy oszlop vagy gúla, az idők folytában százak meg százak keblében lelkesedést fog költeni és táplálni régi irodalmunk nagyjai iránt.

Bocsásson meg a beleavatkozóznak, de tegyen valamit ez irányban azon férfi emlékezete érdekében, ki századának díszje volt, s az erdélyi tudomány hírét meszsze túl vitte határainkon.

Ismét bocsánatot! és szives tisztelet ngd iránt, kinek szive ez önző korban is ifjan ver az erkölcsi érdekekért!

Fogadja hazafiui kézszeritását

őszinte tisztelőjének

Toldy F.

VIII.

A Jézusitáknak Kolozsvárra és Gyula-Fejérvárra 1579. és 1581. törvényesen behelyeztetése.

Anno 1579. Introducti sunt Jesuitae in Transiluaniam et collocati Claudiopoli ac Albae, quam introductionem recognoverunt Status et Ordines Regni in Comitijis eodem Anno circa Festum Sanctae Ursulae ¹⁾ Tordae celebratis et probarunt: solum rogantes Principem, efficiat, ut intra terminos suos sese Patres contineant, quod et fecerunt.

¹⁾ Oct. 21.

Anno 1581 ad 1-m Maji Claudiopoli celebratis Comitijis Generalibus, recognoscunt iterum Status introductos iterum Jesuitas, nec contradicunt sed probant. Verba Articuli sunt haec: Quandoquidem ad hodiernum usque Diem sua Celsitudo in Colosmonostram et Claudiopolim introduxit Romanae fidei Doctores, propter Adolescentium institutionem et Albae Juliae quoque illis Coenobium tradidit, Doctoribus scilicet Collegij Societatis Jesu, secundum professionem et conscientiam Suae Celsitudinis: His igitur praedictis locis sit sua Celsitudo contenta, et in alia loca vel Civitates vel pagos istius Regni hujusmodi Doctores neque vi, neque minis collocet aut plantet: sed in omni loco et in omnibus templis ministri pristini in pacifico suo statu permaneant . . . Postea Statutio Patrum penes Diploma peracta est eodem Anno circa festum Sancti Lucae, ut ex Relatorijs constat — sine ullius contradictione ¹⁾).

E krónikaszerű rövid följegyzés írója azt országgyűlési végzésekből merítette, miket bővebb tájékozás végett egész kiterjedésben ide igtatok, előbocsátva az 1579-n Orsolya napján — octob. 21. Thordán hozott azon törvényczikket, melylyel Báthori Kristóf fejedelem Dávid Ferencz elítéltetését igazolni kívánta. „Megértettük — így szól az I. cikk — Kegyelmes Urunk te Nagyságodnak Tanácsbéli főszemélyek által közinkbe küldött propositioit minden rendben, hol te Nagyságod mindeneknek előtte adja előnkbe a Religiookban naponként való innovatit, ki ennekelőtte közönséges Statutioból és Edictumból meg volt tiltván; mely ellen most is mind privatus és mind Egyházi személyek nem szűnnek suttozásokkal meg csendesedni. Végeztük azért, hogy a kik innovatoroknak tállatathatnak, az elébbi Articulusok szerint büntettessenek“. Azt hiszem Báthori Fejedelemlre nem csak az országból hirül vitt suttozások, hanem saját lelkiismerete szavai is hatással voltak, ezért kellett kormányi úton végrehajtott sujtó itéletének országgyűlési Sanctiot adni s tettének utólag és legalább külsőleg a törvényesség bélyegét megadni. Az ugyanazon országgyűlésen hozott másik törvényczikk ime ez: „Annak utána — V. cikk — kegyelmes Urunk megértettük a lengyel Király ő Felsége levelét is, az mellett az Nagyságod akaratját is, mi okból indultatván az ifjuságnak tanítása és institutiojára Jésuitákat behozván, bizonyos helyre betelepítettek,

¹⁾ M. S. H. H. H. H. Tom. XXXIV. pag. 142—143. Hevenessy-gyűjtemény a budapesti egyetemi könyv- és kéziratárban. E följegyzés előtt ez áll: „Littera B.“

kiből könyörgünk ezen Nagyságodnak, hogy a mi végre hozatta őket, viseljék csak abban magokat, azaz tanításokon kívül ne menjenek, tartsák az ő Tisztekben, tanulásban magokat, hogy a különböző tanítók között háboruság ne következék“.

A másik, Kolozsváratt, május 1-én hozott — 1581-ki törvény-cikk pedig szó szerint ime ez :

„Mint hogy — I. t. cz. — kegyelmes Urunk! mindeneknek előtte a Kegyelmes Úr Istennek az ő tisztességét és igaz esmeretét, melyben velünk magát megesmertette, kitől mind Hazánknak, magunknak csendes és békességes állapotját hisszük és várjuk, kell követnünk és keresnünk — most is akarjuk azon fundálni dolgunkat, a Religio dolgáról így szólunk: Miérthogy a mai napig ő Nagysága Monostorra és Kolozsvárra bészállította a Római hiten való Tanítókat az Ifjúságnak tanításáért és Fejérváratt is a klastromot azoknak szakasztotta, Doctoribus scilicet Collegii Societatis Jesu; az ő Nagysága lelkiesmerete és Confessioja szerint, ő Nagysága e nevezetes helyeken megelégedvén, újabb helyekre vagy városokra vagy falukra akárhol ez országban efféle Tanítókat se erővel, se fenytékkal ne szállítson, ne plántáljon, hanem minden helyeken és Templomokban régi Tanítók békességes állapotjokban maradjanak meg. De így, hogy ha mely falu vagy város találkoznék, kik ő Nagyságát afféle Római Religióbeli Tanítókért megtalálnák, ő Nagysága udvarából válaszsza fő Emberét, és a mellett a vármegyében vagy székekben, kiben a Supplicánsok residálnak, két fő Embert azok ő Nagysága levelével attestáltassanak, hányadrésze annak, vagy városnak, vagy falunak kívánja a Római Religio Doctorát: valamely fél numero többnek találtatik, ő Nagysága ahoz képest való Tanítót adasson, Tanácsit először rea gyűjtván éppen és elejekbe adván, de tiz, husz emberért, többért is, kik a derék Társaságnál kevesebbek volnának, meg ne háborítsa ő Nagysága, se városokat, se falukat“.)

Dávid Ferencznek 1579. tavaszán, Kolozsvárról betegen, hi-veinek gyásza és fenyegető szitkai között, fejedelmi darabontok kíséretében fogságra hurczoltatása, Gyula-Fejérváratt elítéltetése s a dévai börtönben vértanui halála után, az első, a mit Erdély, Kolozsvár és Fejérvár megért, a Jezsuitáknak oda törvényes befogdatatása volt, mi beigatással is megerősített. Azon ev. református és ágostai hitvallásu papokról tehát, a kik a fejedelem parancssza-

1) Erd. kir. volt főkorm. Törvénygyűjtemény I. köt. 639. 641. 656; II.

vára hallgatva s tán hitelvi kérdésekben ellenfelök iránt is gyűlöletet hordván szívökben, őt elítélték, elzáratták s kora sirjába temették, elmondhatni, hogy eleven szent gyűjtöttek önfejükre, hogy az unitárius hitelvek elnyomásával, a hatalmas szellem és páratlan ékesszóló főpap ajkai örökre elnémitásával saját maguk hitvallásukra is veszedelmet hoztak. Dávid Ferencz lángesze és kiváló személysége volt e korban az az erős gát, mely a jezsuitismusnak Erdély szabad bércei közé jutását husz éven át feltartóztatta. A mint e gát elszakított, a kis országba az érintett doctoroknak és tanaiknak szabad út nyílt, a tanok a hiveket s ezek amazok számát és erkölcsi erejét növelvén, az elnémitott, megfélemlített unitarismussal együtt a reformatio fejlődése is teljesen fennakadt, s a hit- és lelkiismereti szabadság rövid virágzási korára szinte háromszázados pangás és viszszaesés következett, a mi olykor hosszú időszakokon át a nemesb erkölcsi élet és valódi keresztény hitvilág egész mezejét szomorú sötétséggel borította el. E volt Dávid Ferencz elítéltetésének közvetlen következménye Erdély egyház történetében. Ez elfogatás körülményeiről később lesz szó *Virasztásaimban*.

IX.

Mi a célja a németországi Protestánssegyletnek ?

(*Eredeti levélkivonat.*)

Berlin, sept. 28. 1875.

Hatalmas mozgalmak indultak meg a vallási és egyházi élet minden köreiben, forrnak az eszmék nem a fölületen, de az egyháznak épen szive központján; a régi intézményeket megrendítő tünetmények láthatók a pártokban a társadalom minden osztályai közt; csak a minap valának gyűlések Bonnban, Eisenachban, Dresdában és Berlinben, most a Protestánssegylet Breslauban készül gyűlését megtartani. Ez egylet egész rokonszenvünket érdemli, mert feladata: „a protestáns egyháznak az evangeliumi szabadság szellemében, korunk öszszes műveltségi fejleményeivel öszhangzatos reformálása“; mely célra komolyan, egyezkedés és alku nélkül, erélyesen törekszik. Természetes, hogy elleneinek száma nagy, s az egyházi és politikai re-